

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נא-נב, תש"ס-תשס"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

היינריך לוה – חובב העברית הראשון בברלין

הכנס המציין מאה ועשרים שנות עברית חיה המתקיים השנה בברלין מעניק לנו הזדמנות לדון ולהעמיק גם בנושא הקרוב ללבי – השפה העברית בברלין ומקומה של ברלין בתולדות השפה העברית. בקובץ המחקרים על מוקדי הספרות העברית החדשה שיצא לאור בעריכתם של אברמסון ופרפיט תיאר שלמה נאש את ברלין כתחנה זמנית שבה התגבש החל מראשית המאה העשרים חוג פעיל לקידום השפה, וכמקום שלא הפך, כווארשה או כאודסה, למרכז מקרין אל מעבר לתחומו.¹ אכן יש לומר שברלין של תקופת ויימאר לא היוותה מרכז חשוב של תרבות עברית. שהייתו של ביאליק בה הייתה קצרה למדי, עגנון עזב אותה כבר בראשית שנות העשרים, ברדיצ'בסקי נפטר ב-1921, וכעבור זמן קצר הלך גם ש"י הורביץ לעולמו. למעט כמה בתי דפוס וכתבי עת ששגשגו מסיבות כלכליות, שקיעתה של ברלין כתחנת ביניים של התחייה הצטיירה כבר בראשית שנות העשרים של המאה העשרים.

יתר על כן, הפעילות למען העברית בברלין הצטמצמה והתרכזת בעיקר בקרב הציבור היהודי שהיגר לברלין מן המזרח. הקשר בין ציבור זה לציבור היהודי הגרמני היה רופף ביותר, ומעידים על כך זיכרונותיהם של בני התקופה כשמריהו לוין, זלמן שזר, חיים וייצמן וגרשם שלום. מה אם כן היה המצב בקרב יהדות ברלין המקומית?

בגרמניה לא היה לשפה העברית מה לאבד, שהרי הרפורמה שהתחילה פה [אחרי ההשכלה] נתאפשרה רק בגלל הבורות הנוראה של היהודים בכל עניין יהודי. ובכל זאת הוסיפה העברית בגרמניה להידרדר. השפה היהודית-גרמנית פסקה מלהיכתב באותיות עבריות, ובעוד שלפני כן שיננו את התפילות מבלי להבין אותן, הרי היום אפילו לא יודעים לקרוא ולדקלם אותן. הנוער מנותק מן העברית והיא זרה לו. אדם שלמד עברית נחשב למפגר. ההשכלה הכללית עומדת ביחס הפוך לידיעת היהדות ולידע העברי.

* מאמר זה מיוסד על הרצאה שנישאה בכנס השישה-עשר של "ברית עברית עולמית" שהתקיים בברלין בימים י"ז-י"ט בתמוז תשס"א (8-10 ביולי 2001). על הכנס והנושאים שנידו בו ראה סקירתו של ניסן הרפז, בחוברת זו, לעיל.

מובאה זו לקוחה מספרו של היינריך לווה *Die Sprachen der Juden* ("לשונות היהודים"), שהופיע בשנת 1911 בהוצאת ה־Jüdischer Verlag בברלין.² הנימה הביקורתית מאוד בולטת לעין, ואכן יש פה לפנינו נציג בודד ונדיר של יהדות גרמניה, שעל יסוד הרקע הציוני שלו התמסר לחלוטין לרעיון תחיית העברית ופעל למען קידומו. הוא היה חובב העברית הראשון בקרב ציוני גרמניה ונשאר גם אחד היחידים בקרב מעט שוחרי העברית משך כל תקופת הציונות בברלין, מראשיתה ועד סופה האלים ב־1933.

גרשם שלום מוצג בדרך כלל כדמות הבולטת בקרב הציונים הגרמניים ששבו ליהדות ותרמו רבות להחיאת התרבות העברית. הוא ידוע כאחד מגדולי החוקרים במדעי היהדות שחזר "מברלין לירושלים", ואילו היינריך לווה נשכח כמעט לחלוטין. ואולם, למעיין בעיתונות בת התקופה היא ובשאר חומר תיעודי מתברר מיד שבימים ההם היה היינריך לווה אישיות מרכזית בציונות בכללותה, ובראש וראשונה בחוגים העבריים. הוא היה נוכח בכל קבוצה ובכל פינה וזווית ציונית, החל באגודת הספורט "בר־כוכבא", שנוסדה ב־1898, וכלה באגודת שוחרי וחובבי הספר העברי על שם Soncino שפעלה בשנות העשרים.³ שורה ארוכה של קְזֻמוֹת קשורה לשמו של היינריך לווה, ונזכיר כאן רק מבחר קטן: בשנת 1891 אנו מוצאים אותו חבר באגודת "חובבי שפת עבר", אגודה לטיפוח וקידום השפה העברית. כבר בשנות התשעים הוא מצטרף לאגודות הסטודנטים הציוניות הראשונות בעיר, בתחילה לאגודה הרוסית־יהודית המדעית (russisch-jüdisch wissenschaftlicher Verein), שם התיידד עם שמריהו לוי, ליאו מוצקין, זליג סוסקין, נחמן סירקין ואחרים. גם בהיותו יהודי גרמני יחיד בין דוברי רוסית, הוא לא נרתע מלהתערב בוויכוחים הנלהבים במיוחד שניטשו בחוג זה, עד שלבסוף השתכנע שצריך לייסד אגודת סטודנטים דוברי גרמנית, היא אגודת ה־Jung Israel שהייתה אך פרק ראשון בשלשלת ארוכה של אגודות אחרות שקמו אחריה.

עוד לפני עלייתה של התנועה הציונית, בהיותו עדיין תלמיד בגימנסיה, בא לווה במגע עם העיתונות היהודית בגרמניה, תחילה כעוזרו של הרב ד"ר רָמֶר, עורך ה־Israelitische Wochenschrift במגֶדבורג,⁴ ואחר כך כמשתתף ב־Selbstemancipation של נתן בירנבאום בווינה ובכתבי עת אחרים, ולבסוף כעורך ראשי של ה־Jüdische Rundschau, ביטאונם של ציוני גרמניה. תחום זה של עיתונות הפך לציר מרכזי בפעולת ההסברה הציונית שלו, ולו הוא הקדיש את כל זמנו, עד שב־1908 פוטר מתפקידו כעורך ה־Rundschau בגלל דעותיו הקיצוניות ועקשנותו, או ליתר דיוק, בגלל גישתו הבוטה, הבלתי מתפשרת, נגד ההתבוללות.⁵

הציר השני של חייו ופעילותו היה אהבתו לספרים. צירוף זה של ספר ועיתון קבע את מהלך חייו שהתנועע בין שני צירים אלה. לאחר פיטוריו מתפקידו החשוב בעיתונות הציונית הרחיק עצמו יותר ויותר ממעורבות פוליטית, וכפי שניסח זאת בעצמו: הוא נסוג לאחור "לשורת חייל רגלי פשוט".⁶ כבר ב-1899 החל לעבוד בספרייה האוניברסיטאית של ברלין, ואחרי השתלמות מקצועית נעשה ספרן מוסמך ואף פרופסור לספרנות. במקצוע זה מצא את פרנסתו והוא אף אפשר לו להתמסר לעיון בתולדות התרבות היהודית שמאז ומתמיד משכו והעסיקו אותו. מעידה על כך רשימה מרשימה של מחקרים, בעיקר בתחום הפולקלור והאנתרופולוגיה, ואזכיר פה רק כמה מהם: *Die Juden in der katholische Legende* ("היהודים באגדה הקתולית"; 1912), *Schelme und Narren mit jüdischen Kappen* ("ליצנים ובדחנים בכובעים יהודיים"; 1920), *Zur Kunde von der Juden im Kaukasus* ("על היהודים בקווקז"; 1900), *Reste vom alten jüdischen Volkshumor* ("שרידי הומור יהודי קדום"; 1922), וגם ספרו "לשונות היהודים" שכבר נזכר לעיל הוא פרי תקופה זו. לכאן שייך גם הספרון *Die jüdisch-deutsche Sprache der Ostjuden* שחיבר לוה בשנת 1915 בשביל ה-Komitee des Ostens, החיבור *Aus dem Leben einer toten Sprache* ("מחיי שפה מתה"; 1915) והחוברת *Die hebräische Sprache* ("הלשון העברית") משנת 1917. לפני שאעבור לניתוח גישתו אל השפה העברית המשתקפת ממחקרים אלה, אסטה מן הנושא ואומר כמה מילים על גורלו של לוה הספרן ועל הגשמת שאיפותיו בתחום זה.

כבר בביקורו הראשון בארץ-ישראל בשנת 1895 התוודע לוה אל האוסף של יוסף חזנוביץ', הנדבן הדגול שיזם את כינוס אוצרות הגולה. כבר אז הציע לו לוה דרכים ושיטות חדשות לטיפול ולקידום הספרייה שראה חזנוביץ' בחזונו, ומאז נשאר עמו בקשר הדוק ופעל בלא לאות להגשמת המטרה הנשגבת המשותפת לשניהם. בברלין הוא יסד אגודה לשוחרי הספרייה בירושלים (Gesellschaft der Freunde der Jerusalem-Bibliothek), וגם גייס תרומות הן בכסף והן כעזבונות, ולזכותו נזקפת העברת ספרייתו המפוארת של איגנץ גולדציהר מבודפשט לירושלים. משנתקבלה בקונגרס הציוני האחד-עשר, שהתכנס בווינה ב-1913, ההחלטה על ייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים ועל הקמתה של ספרייה לאומית אוניברסיטאית, היה לוה המועמד הטבעי לשמש כמנהל הספרייה. אך לא כך קרה. מלחמת העולם הראשונה שפרצה אך שנה לאחר מכן והביאה לשידוד מערכות כללי באירופה, שברה גם את משאת נפשו של לוה. הוועדה הציונית לענייני תרבות בלונדון אישרה את מינויו כמנהל הספרייה, והוא אף יצא בעידודה לארצות הברית

לשם מסע תעמולה וגיוס כספים. אולם בשו בו ללונדון הודיעו לו שהמינוי בוטל ושהתפקיד ניתן להוגו ברגמן שבתחילה אמור היה להיות עוזרו. רקעה של פרשה זו לא הוברר עד היום, בעיקר מפני שלוה ההגון והצנוע ויתר על נקיטת הליכים משפטיים שלדעתו היו עלולים להזיק לעניין הציוני, ובהר לסגת שוב "לשורת החייל הרגלי הפשוט". למזלו גילתה הספרייה האוניברסיטאית בברלין נדיבות רוח והסכימה להחזירו לתפקידו הקודם למרות היעדרו ממנו במשך ארבע שנים בקירוב. בשנת 1933, עם עליית המשטר הנאצי לא יכלה עוד הספרייה להחזיקו במשרתו, והפעם בא לעזרתו מאיר דזונגוף שהזמינו לשמש מנהל ספריית "שער ציון", היא הספרייה העירונית של תל-אביב. בתפקיד זה שימש לוה עד שנת 1948. הוא נפטר בתל-אביב ב-1951.

על זיקתו של לוה לשפה העברית ניתן ללמוד ממחקריו שהזכרנו כאן אך ביותר מהגשמת חזונו בקרב חיק משפחתו. הסיפור המפורסם על איתמר בן אבי, הילד העברי הראשון, שלא דיברו עמו אלא עברית, מוצא פה את הקבלתו המושלמת. בתו של לוה, הדסה, שנולדה ב-1902, הוקרבה באותה חומרה, אם לא נאמר אכזריות, לחזונו ולאשרו של אביה, וכאיתמר בן אבי שילמה אף היא מחיר גבוה מאוד של בדידות חברתית ורגשית, וכל זאת לא בירושלים כי אם בברלין! בעיני הביוגרף של לוה (היחיד עד היום), יהודה לי ויינברג,⁷ נראה הדבר כמעשה גבורה חלוצי, וזאת, כמובן, שאלה של פרספקטיבה. מכל מקום, האפיזודה הזאת מגלה את נחישות החלטתו של לוה והתמסרותו לרעיון התחייה.

מפליאה לעומת זאת גישתו המאוזנת והמגוונת מאוד במחקריו העיוניים. בניגוד לרבים ממחיי השפה הוא לא יצא מעולם נגד היידיש. כבר הזכרתי שהוא אף חיבר חוברת על היידיש ובה הביע אהדה רבה לשפה זו שנבעה ללא ספק מן הקשר החזק שהיה לו עם דובריה והאהדה שרחש כלפיהם. האיבה ליידיש, טען, אינה מאבק למען העברית, ומקורה ברתיעה הבלתי מודעת מן הגרמנית היהודית שיהודים שאבו אותה מלא יהודים. הוא האמין ששנאת היידיש נובעת אך ורק משנאת יהודים, ומשום כך תבע להימנע מן הנוהג להשתמש כלפיה בכינויים "זיגון" או Mauseheln ("קשקוש", "פטפוטי").

אמנם היידיש, כך כתב, אינה שפת חירותנו, איננה המולדת הרוחנית שלנו אלא פרק של התבוללות ימי-ביניימית, אבל היא שפה אורגנית עם כל היופי והכיעור של השפה שממנה יצאה. הוא הכיר בתפקיד ההיסטורי החשוב שהיה ליידיש, כמו לשאר הלשונות היהודיות האחרות, בשמשן כעין דבק לקהילות היהודיות, מעוז כנגד ההתבוללות. "טעות גדולה היא להילחם בשפות אלו", כתב, "שכן מעולם הן לא נדחקו על ידי העברית, אלא תמיד על ידי השפה של החברה המארכת". מאז ומעולם הייתה העברית מולדתו הרוחנית של העם

היהודי, שפתו הנצחית שקישרה בין פזוריו מעבר לגבולות של מקום וזמן. על כן, כאז כן עתה היא היסוד לכל השכלה יהודית והיא הערבה לקיומם של היהודים כלאום.⁸

קביעה לאומית זו הופכת להיות ציונית כאשר לווה מסביר את התנאים לחיזוקה ולקיומה של העברית שהם בראש ובראשונה התחייה במקומה הטבעי – בארץ-ישראל. מעבר לדרישה זו הוא מתגלה גם כחסיד נאמן של אליעזר בן-יהודה בהדגישו את חשיבות הדיבור היוס-יומי להעלאת העברית שוב למעמד של שפת אם כפי שהייתה בתקופת חירות ישראל, וכבר אמרנו שהוא הגשים את הרעיון הזה במישור האינדיווידואלי. שלא כחובבי עברית אחרים בגרמניה דוגמת גרשם שלום או אנשי "בר-כוכבא" בפראג, הוא לא הלך שבי אחר תורתו של אחד-העם אלא נקט עמדה ציונית יחידה במינה – תערובת של ציונות מדינית עם שמץ ציונות רוחנית וגם פרקטית.

את אופיו המיוחד של לווה תיאר ליכטהיים בספרו על תולדות הציונות בגרמניה במילים: *naiv, mutig und mit saechsischer Derbheit* – "תמים, אמיץ ותקיף כאנשי סקסוניה".⁹ לכך יש להוסיף עוד תואר אחד: "חרוץ". ייתכן שאופיו המיוחד הזה הוא המפתח לסיפור חייו המעציב במידה מסוימת, המשתקף בין היתר בעובדה שעד היום לא מצא לווה את המקום הראוי לו בהיסטוריוגרפיה של הציונות.

הערות

1. S. Nash, "The Hebraists of Berne and Berlin Circa 1905", in: G. Abramson and T. Parfitt (eds.), *The Great Transition. The Recovery of the Lost Centers of Modern Hebrew Literature*, Totowa, N. J. 1985, pp. 44–58.
2. ראה שם, עמ' 94.
3. A. Horodisch, "Ein Abenteuer im Geiste: Die Rאה על אגודה זו ראה Soncino-Gesellschaft der Freunde des jüdischen Buches", in: *Bibliotheca Docet: Festgabe für Carl Wehmer*, Amsterdam 1963, pp. 181–208.
4. ראה ר' ליכטהיים, תולדות הציונות בגרמניה (תרגם מכתב יד גרמני: יחיאל חי), הספרייה הציונית, 1951, עמ' 72.
5. ראה לפרשה זו יי אילוני, ציונות בגרמניה מראשיתה עד 1914, תל-אביב 1991, עמ' 170–174.
6. ראה י"ל וינברג, נַצְנִי הַצִּיּוֹנוֹת, אֶלְיָקִים הַיִּנְרִיךְ לִוְה, ירושלים תש"ו, עמ' 119.
7. ראה ההערה הקודמת.
8. על כל אלו ראה בספרו *Die Sprachen der Juden*, עמ' 139–145.
9. ראה ליכטהיים (הערה 4 לעיל), עמ' 73.